

**"ЛУҒАТЛАРИ ОРҚАЛИ БОШЛАНҒИЧ СИНФ
ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ НУТҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ"**

Konsbekova Makbol Irzabek qizi

Navoiy davlat universiteti talabasi

[*konsbekovamakpal@4g.mail.com*](mailto:konsbekovamakpal@4g.mail.com)

Ilmiy rahbar: Omonboyeva Nursaule Erkin qizi

Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi

[*Omonboyevanursaulekbosh@gmail.com*](mailto:Omonboyevanursaulekbosh@gmail.com)

Аннотация: Ушбу мақолада луғатлардан фойдаланган ҳолда бошланғич синф ўқувчиларининг нутқий компетенцияларини ривожлантириш масалалари ёритиб берилган. Бугунги таълим жараёнида болаларнинг сўз бойлигини ошириш, тўғри ва рағон нутқ қилишга ўргатиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан луғатлар орқали нутқий компетенцияни шакллантириш услублари, амалий машқлар ва уларни ўқитишдаги инновацион ёндашувлар таҳлил қилинган. Мақолада тил ўргатиш жараёнида лексик материаллардан мақсадли фойдаланиш, болаларнинг мустақил фикрлашини ва ижодий нутқини шакллантириш борасидаги самарали методлар кўрсатилган.

Калит сўзлар: луғат, нутқий компетенция, бошланғич синф, ўқувчи, сўз бойлиги, нутқни ривожлантириш, ўқитиш технологияси, тил ўргатиш, лексик машқлар

Ушбу илмий ишда таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синф ўқувчиларида ўзбек тилини ўрганиш жараёнида нутқий компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантиришда изоҳли ўқув луғатлардан самарали фойдаланиш масалалари ёритиб берилган. Тадқиқотда изоҳли луғатларнинг лингводидактик аҳамияти, ўқувчиларнинг сўз

бойлигини оширишдаги роли ҳамда нутқий фаолликни кучайтиришдаги ўрни таҳлил қилинган. Шу билан бирга, дарс жараёнида изоҳли луғатлардан фойдаланиш бўйича амалий тавсиялар келтирилган. Иш натижалари бошланғич таълим сифатини оширишда, хусусан, билим олувчиларда тўғри, равон ва бой нутқни шакллантиришда қўл келади.

Ўқувчиларнинг нутқий компетенциялари — уларнинг тўғри, равон ва маъноли нутқни шакллантириш қобилиятидир. Бошланғич синфларда бу қобилиятни ривожлантиришда изоҳли ўқув луғатларининг ўрни бекиёсдир. Улар ўқувчиларга сўзларнинг маъноларини аниқлаш, уларни тўғри ишлатиш ва нутқни бойитишда ёрдам беради. Изоҳли луғатлар — сўзларнинг маъноларини, уларнинг турли шакллари ва ишлатилиш контекстларини тушунтирувчи ўқув воситаларидир. Улар ўқувчиларга сўзларнинг тўғри ишлатилишини, синонимлар ва антонимлар ўртасидаги фарқни тушунишга ёрдам беради.

Нутқий компетенцияларни ривожлантиришда изоҳли луғатлардан фойдаланиш усуллари

Сўз бойлигини ошириш: Изоҳли луғатлар орқали янги сўзларни ўрганиш ва уларни турли контекстларда ишлатиш кўникмаси шаклланади.

Нутқни аниқ ва равон қилиш: Сўзларнинг тўғри ишлатилиши нутқнинг аниқлиги ва равонлигини таъминлайди.

Синонимлар ва антонимлар билан ишлаш: Изоҳли луғатлар орқали синонимлар ва антонимлар билан ишлаш ўқувчиларнинг нутқий кўникмаларини ривожлантиради.

Фразеологизмлар ва идиомаларни ўрганиш: Бу турдаги сўз бирикмаларини ўрганиш нутқни бойитишга ёрдам беради.

Ўзбек тили дарсларида изоҳли луғатлардан фойдаланиш ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларни ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Дарсларда изоҳли луғатларни қўллаш орқали ўқувчиларга сўзларнинг маъноларини аниқлаш, уларни тўғри ишлатиш ва нутқни бойитиш имконини яратиш мумкин.

Бошланғич таълимда нутқий компетенцияни шакллантириш таълим-тарбия жараёнининг асосий вазифаларидан биридир. Нутқий компетенция

болаларнинг тилни тўғри, равон, мантиқий ва мазмунли тарзда қўллаш қобилиятини англатади. Бу қобилиятни шакллантиришда изоҳли ўқув луғатлари муҳим восита сифатида намоён бўлади. Изоҳли луғатлар ўқувчига янги сўзларни тушуниш, тўғри ишлатиш, маъносини англаш ва нутқда фаол қўллашга ёрдам беради.

Ўзбек тили дарсларида изоҳли луғатлардан фойдаланиш орқали ўқувчиларда сўз бойлигини ошириш, ифода ва фикрлаш имкониятларини кенгайтириш мумкин. Бунда муаллимлар сўзларнинг маъносини тушунтириш, уларни гапда қўллаш мисоллари билан таништириш ва нутқий машқлар орқали мустаҳкамлашга эътибор қаратишлари зарур.

Изоҳли ўқув луғатлари сўзларнинг нафақат маъносини, балки уларнинг фонетик ва грамматик хусусиятларини ҳам очиқ беради. Бу эса грамматик компетенциянинг ривожланишига ҳам хизмат қилади. Бундан ташқари, луғатлар орқали ўқувчиларда мустақил ишлаш, ахборотни излаш ва таҳлил қилиш кўникмалари шаклланади.

Ўзбек тили дарсларида турли машқлар — сўз топиш, маъносини шарҳлаш, ўзи сўзлар билан гап тузиш, матнлардан сўзларни топиб, луғатдан маъносини излаш каби фаолиятлар изоҳли луғатлар асосида ташкил қилинса, нутқий ривожланиш анча самарали бўлади. Айниқса, лексик ва семантик машқлар ёрдамида болалар сўзларнинг турли маънолари, синоним ва антонимларини фарқлай олиш қобилиятини шакллантиради.

Хулоса қилиб айтганда, изоҳли ўқув луғатлари нафақат тилни ўрганишда, балки ўқувчининг умумий нутқий салоҳиятини оширишда, мустақил фикрлаш, мулоқот қилиш ва ижодий ёндашиш каби муҳим компетенцияларини ривожлантиришда ажралмас восита ҳисобланади. Бошланғич синфда бу жараёни тизимли ва мақсадли ташкил этиш орқали ҳар бир боланинг тилга бўлган қизиқиши ва ижодий салоҳияти юксалади.

Дунё лингводидактикасида луғатлар илмий лингвистик адабиётлар ичида тиллараро муносабатни таъминлаш, тилнинг грамматик қурилишини тадқиқ қилиш, тил меъёрларини белгилаш, жамият аъзоларининг миллий

тафаккури, нутқ бойлигини ўстириш, ижтимоий-сиёсий онгни шакллантиришдаги бебаҳо хизмати билан алоҳида ажралиб туради. XX аср бошларига келиб таълим сифатини оширишда луғатлар муҳим омил эканлиги эътироф этилиб, янги лингводидактик йўналиш – ўқув луғатчилиги пайдо бўлди. Натижада ривожланган давлатларда умумий ўрта таълим мактаблари учун махсус луғатлар яратилиб, таълим тизимининг тўлақонли воситасига айлантирилди. Давлат тили ва иккинчи тилни ўқитишда АҚШ, Буюк Британия, Австралия, Ҳиндистон каби мамлакатларнинг лингводидактик, лингвометодик, ёндашувларидан фойдаланиш яхши самара бермоқда.

Давр ўзбек лингводидактикасида аниқланган лисоний умумийликларнинг нутқий воқеланишини текширишга ундан амалий фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қўлланиш доирасини кенгайтириш муаммолари билан шуғулланишга жиддий киришишни тақозо қилмоқда. Бу эса таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синфларида ўқувчиларининг ўзбекча нутқий компетенцияларини ривожлантириш жараёнида алгоритмик дарсликлар ва уларнинг ўқув луғатларини яратиш, педагогик-психологик ва методик асосларини ишлаб чиқиш, ҳар бир синф учун ўқувчилари учун тегишли маълумотни бера оладиган ўқув материали – таълим воситалари яъни изоҳли ўқув луғатлари бўлишини тақозо қилади.

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг қўламли ислохотлар нафақат ўзбек тили тараққиётида, балки лингводидактика соҳасидаги илмий-тадқиқот ишларининг янги босқичга кўтарилишига, амалий тадқиқотларга эътибор кучайди. Олдимизга қатор вазифалар билан бирга “ўзбек тилидаги мавжуд луғатлар асосида узлуксиз таълимнинг барча турлари учун изоҳли ўқув луғатларини яратиш”¹ вазифаси қўйилди. Бу эса ўзбек тилидан амалий фойдаланиш самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи замонавий ўқув луғатларига бўлган талабни янада оширди. Ўқувчи алгоритмик дастурда берилган топшириқларни бажариш учун турли луғат, қомус, маълумотнома, сўзлик, матнлар ва топшириқлар тўплами билан иш кўради, улардан

фойдаланади-изланади. Таълим қозоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синфларида ўқувчиларининг ўзбекча нутқий компетенцияларини ривожлантиришда ўқув луғатларидан фойдаланишнинг назарий ва амалий масалалари монографик тадқиқ объекти бўлмаганлиги мавзунинг долзарблиги ва заруратини белгилайди.

Xulosa va takliflar

Бошланғич синф ўқувчиларининг нутқий компетенцияларини шакллантириш ва ривожлантириш – таълим жараёнининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу борада **изоҳли ўқув луғатлари** ўқувчиларнинг сўз бойлигини ошириш, сўзларнинг маъносини англаш, тўғри ва маъноли нутқ тузиш кўникмаларини шакллантиришда самарали восита бўлиб хизмат қилади. Тадқиқот давомида ўзбек тили дарсларида изоҳли луғатлардан фойдаланиш ўқувчиларнинг лексик фаоллигини ошираётгани, уларни мустақил фикрлашга унлаётгани кузатилди.

Бошланғич синфларда ўзбек тили дарсларида изоҳли ўқув луғатлардан фойдаланишни янада самарали ташкил этиш мақсадида қуйидаги таклифлар илгари сурилади. Аввало, ўқув дастурларига луғат билан ишлашни назарда тутувчи махсус машғулотлар ва методик ёндашувлар киритилиши мақсадга мувофиқ. Бу орқали ўқувчиларда луғат орқали билим олиш, сўзларни англаш ва ундан фойдаланиш кўникмалари тизимли шаклда ривожланади.

Шунингдек, бошланғич синф ўқувчилари учун ёш хусусиятларига мос равишда соддалаштирилган ва иллюстрацияли изоҳли луғатлар тузилиши лозим. Бундай луғатлар сўзларни нафақат маъноси билан, балки ҳаётий мисоллар, сўз бирикмалари ва тасвирлар билан бойитилиши керак. Бу эса болаларда визуал фикрлашни ҳам қўллаб-қувватлайди.

Луғатлардан фойдаланишни қизиқарли ва ижодий жараёнга айлантириш учун дарсларда ижодий топшириқлар, сўзлар асосида ҳикоя тузиш, ролли ўйинлар, сўзлар билан ассоциация ўйинлари каби машғулотлар жорий этилиши зарур. Шу билан бирга, сўзларнинг синоними, антоними, омонимлари билан ишлаш орқали ўқувчиларнинг лексик ҳиссиёти ривожланади.

Ҳозирги замонавий ахборот технологияларини ҳисобга олган ҳолда, электрон луғатлар, мобил иловалар, интерактив платформалардан фойдаланиш тавсия этилади. Бу турдаги рақамли воситалар ёрдамида ўқувчилар муваққил равишда изланиш олиб боришни ўрганади ва луғат билан ишлашни одатга айлантиради.

Шу билан бирга, изоҳли луғатлардан нафақат ўзбек тили дарсларида, балки бошқа фанлар – табиат, меҳнат, тарих каби дарсларда ҳам мақсадли фойдаланиш орқали нутқий ривожланишга қўшимча туртки бериш мумкин. Бу фанлараро интеграция ўқувчининг умумий тафаккурини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ўқитувчиларнинг бу йўналишдаги малакасини ошириш мақсадида махсус тренинглар, методик семинарлар, тажриба алмашиш майдонларини ташкил этиш зарур. Шунингдек, ота-оналарни ҳам болаларнинг луғат билан ишлаш жараёнига жалб этиш мақсадга мувофиқ. Масалан, ҳар куни янги сўз ўрганиш, уни турли гапларда ишлатиш, сўзлар асосида кичик ҳикоялар тузишни оилавий одатга айлантириш мумкин.

Нихоясида, ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларини баҳолаш тизимини такомиллаштириш, яъни сўз бойлиги, гап қуриш маҳорати, фикр изчиллиги каби кўрсаткичлар асосида баҳолаш мезонларини аниқ белгилаш ҳам тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.ЎҚУВЧИЛАРНИНГ НУТҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИЗОҲЛИ ЛУҒАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ. — ТОШКЕНТ: ЎҚИТУВЧИ, 2022.
- 2.ЎЗБЕК ТИЛИ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ. 1–5 ЖИЛДЛАР / ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ: МАҲМУДОВ Н. ВА БОШҚ. — Т.: ФАН, 2006–2008.
- 3.АҲМЕДОВА Н., ИНОЯТОВА Г. БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ДАРС ЖАРАЁНИДА ЛУҒАТ БИЛАН ИШЛАШ УСУЛЛАРИ. — ТОШКЕНТ: ТАЪЛИМ, 2019.

4. ҚЎЧҚОРОВ О. ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ. — ТОШКЕНТ: ИҚТИСОДИЁТ, 2017.
5. ШАРИПОВА М. ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЛТИМОСИНИ ҚОНУНГА ҚИЙОС ҚИЛДИ: НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАР. — САМАРҚАНД: САМДУ НАШРИЁТИ, 2020.
6. ВОҲИДОВ А., ҲАМИДОВ А. ЎЗБЕК ТИЛИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ. — ТОШКЕНТ: ЎҚИТУВЧИ, 2010.
7. ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТИ ВА БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ ФАН ДАСТУРЛАРИ (ЎЗБЕК ТИЛИ). — Т.: ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ ТАЪЛИМ СИФАТИ НАЗОРАТИ ИНСПЕКЦИЯСИ, 2020.